

Олена Василівна Дьякова,

*канд. іст. наук, доц., доцент кафедри історії України,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди*

ДОЛЯ БІЙЦІВ ПЕРШОГО ХАРКІВСЬКОГО СТУДБАТУ

Історія німецько-радянської війни 1941-1945 років має ще безліч недосліджених проблем. Серед них – долі окремих людей. Не дивлячись на узагальнення, життя окремої людини є неповторною та унікальною.

Метою даної роботи є висвітлення долі найбільш відомих бійців першого Харківського студентського батальйону не тільки у воєнні, а й повоєнні роки.

Історія харківських студентських батальйонів слабо досліджена. Цій темі присвячена невеличка книжечка місцевих істориків Б. Зайцева, Б. Мигалья та С. Посохова [11]. Деяка інформація міститься в історичному нарисі О. Дьякової та О. Середи, присвяченому історії обласного військового комісаріату [10]. Певні відомості про біографію харківських студбатівців надає довідкова література [1-9, 13, 15-16].

Слід нагадати, що Харків є студентською столицею України. Тут у 1941 році працювало 20 інститутів, де навчалось майже 30 тисяч людей [11, с. 4].

Студбатівці – це бійці Харківських студентських батальйонів (скорочено: студбат), створених у нашому місті у 1941 році. Їх було два. Перший був сформований у червні, а другий – у жовтні. Пов'язане це було із нападом 22 червня 1941 року гітлерівської Німеччини на Радянський Союз. Обурені агресією, уже у перші дні війни мільйони громадян встали на захист своєї Батьківщини.

У цей час на підприємствах і в установах проходили мітинги, після яких люди писали заяви з проханням терміново відправити їх на фронт. Такі само зібрання відбувались й у вищих навчальних закладах Харкова. 23 червня такий захід стався у Харківському державному університеті імені О.М. Горького (далі

– ХДУ; зараз – національний університет імені В.Н. Каразіна). На цьому мітингу сотні викладачів і студентів заявили про своє бажання воювати із ворогом – «зі зброєю у руках підемо захищати свою рідну Вітчизну», – говорилось у клопотанні про добровільний запис у діючу армію [11, с. 4]. Пізніше український письменник Дмитро Бакуменко згадував, що у ті дні «студентський гуртожиток був подібний до розтривоженого вулика» [цит. по: 11, с. 4-5]. Юнаки і дівчата обговорювали ситуацію в країні, визначались як жити далі.

Не дивлячись на звільнення від військової служби (бронь), студенти звертались до військкоматів, райкомів, обкомів партії та комсомолу з вимогою направити їх у діючу армію.

Було вирішено провести спеціальне засідання призовної комісії по відбору на військову службу студентів. Пізніше, в своєму творі «Людина і зброя» боєць І-го студентського батальйону Олесь Гончар писав: «Біля Держпрому вже зрання людно. Можна подумати, що тут збірний пункт якогось райвійськкомату. Але тут не військкомат. Тут Дзержинський райком партії. У кабінетах райкому безперервно засідають комісії, разом з представниками військкоматів розглядають заяви добровольців. Сьогодні райком атакують студенти. Зранку було повідомлено, що в цей день у райком проходитимуть лише гуманітарні факультети, але й ті, чії справи розглядатимуть завтра, теж не розходяться, вирують натовпами на майдані, юрмляться біля під'їздів, у коридорах» [7, с. 28].

Відібрано було майже 500 людей із різних харківських вишів [11, с. 5]. Найбільші групи були із ХДУ – 124 чоловіка й авіаційного інституту – 69 осіб [15]. Також до першого студбату входили студенти педагогічного, фармацевтичного, технологічного, будівничого та інших інститутів міста.

Всіх відібраних було відправлено до Малинівського військового табору, розташованому в Чугуївському районі Харківщини. Тут хлопцям видали командирське обмундирування, зброю [7, с. 72]. З цього часу вони вважались

бійцями студентського батальйону. А самих воїнів почали називати студбатівцями. Батальйон був поділений на взводи.

Військова підготовка тривала кілька днів. Курсанти вчилися стріляти, окопуватися, марширувати. Нетривалість підготовки була пов'язана із важкою ситуацією на фронті. Крім того, більшість студентів до цього часу навчалась на воєнізованих курсах ТСОАВІАХІМ'у та військових кафедрах, що тоді діяли у більшості вищих навчальних закладів.

Незабаром І-й студентський батальйон двома загонами був відправлений на Київщину, де точилися жорстокі бої. Перший загін виїхав 6 липня [11, с. 7]. Отримавши озброєння та продукти харчування, ввечері вони залізницею рушили у путь. По дорозі до них приєдналися полтавські студенти і курсанти. 7 липня загін прибув до Києва. Переночувавши у Дарницькому лісі [15], новобранці приїхали у Білу Церкву. Тут 8 липня студбатівці поповнили 26-у армію (командувач генерал-лейтенант Ф. Костенко).

12 липня сюди прибув другий загін студбатівців. Бійців обох загонів розподілили до 41-ї, 97-ї, 227-ї стрілецьких дивізій, 6-го стрілецького корпусу і 94-го прикордонного загону [11, с. 7]. Через те, що студентів розпорошили по різним підрозділам, сьогодні важко встановити долю кожного з них. Слід відзначити, що досвідчені, загартовані вже у боях червоноармійці намагались передати свій досвід новачкам. Натомість часу на ґрунтовну науку не вистачало. Тому кращою вчителькою виявилась сама війна.

Бойове хрещення студбатівці отримали 9 липня біля с. Синява Ракітнянського району Київської області. У цій битві 97-а стрілецька дивізія втратила понад 500 бійців, серед яких були і харківці. Студбати́вець Юрій Бухалов у своїх мемуарах зазначав, що списку особового складу не було. Не проводилась перевірка тих, хто вижив, і після бою. «Ми навіть не знали, хто загинув, хто потрапив до полону» [11, с. 50]. Після бою біля Синяви, студбатівці чинили спротив гітлерівцям за населені пункти Ракитне, Кагарлик, Миронівку, Канів. Як відомо, у вересні 1941 року гітлерівці оточили велике

угруповання радянських військ, що обороняло Київщину. Багато червоноармійців загинули або потрапили у полон.

Пізніше було з'ясовано, що на київській землі склали голову Л. Абрамовський, Е. Аврутіс, О. Альошичев, М. Богунський, І. Бронфман, Бухгалтер, Я. Голубчик, Г. Демура, О. Іваницький, Ф. Іващенко, Г. Кирпа, В. Коваль, І. Ківенсон, І. Копиця, Г. Кривохижа, С. Левенштам, В. Лисенко, Г. Мазепа, І. Мукомол, Б. Презман, В. Перцов, І. Риков, Тверхдохліб, Ф. Тимошенко, І. Чемерис, П. Шройт та інші [11, с. 9]. Тоді ж були поранені відомі у післявоєнний час письменники Д. Білоус, О. Гончар, Г. Тютюнник.

Наприкінці 1941 року частину харківських студбатівців відправили навчатися на командирські курси або У військові училища. І після отримання знань вони повертались на фронт уже офіцерами.

Отже, наприкінці 1941 року студбати перестали існувати, а їх бійці увійшли до складу різних стрілецьких підрозділів.

По-різному склалася доля студбатівців. Частина їх загинула у наступні воєнні роки у різних куточках як Радянського Союзу, так і Західної Європи.

Серед загиблих на Київщині влітку 1941 року авторами книжки «Харківські студбатівці» названий Євген Пакуль [11, с. 9]. Утім юнаку тоді вдалося вижити. Він був поранений і лікувався спочатку у госпіталі, а потім в Алма-Аті, куди евакуювалися його батьки [14]. Після одужання Євген був направлений спочатку в Омське військово-піхотне училище, а потім – на передову. На фронті він був недовго. Його знайома Д. Шторман пізніше у своїх спогадах писала, що він, молодший лейтенант, був тяжко поранений. Медпункт, де перебував Є. Пакуль, залишився на зайнятій гітлерівцями території [14]. Подальша доля його невідома. Але додому він не повернувся...

11 серпня 1943 року на Смоленщині склав голову студент філологічного факультету ХДУ Борис Богатков [11, с. 9].

Частина студбатівців вижила у тій війні. Вони повернулась додому із Перемогою. І знову сіли за студентські парти. Незабаром вони отримали вищу освіту. Правда, не завжди у Харкові...

Декілька студбатівців стали письменниками. В Україні найвідоміші – Олесь Гончар і Григорій Тютюнник.

Олесь Гончар був поранений під Києвом влітку 1941 року. А через рік потрапив у полон. По іронії долі О. Гончара привезли до концтабору, розташованому на Холодній горі у Харкові. Про час, проведений у неволі, письменник розповів у романі «Циклон» [8]. Цей твір доповнюють щоденники О. Гончара, опубліковані його вдовою Валентиною Данилівною у 2002 році [6]. У записах письменника відтворені умови життя у гітлерівському полоні. У 1943 році О. Гончар втік з полону і у складі Червоної Армії продовжував бити ворога. Демобілізувався він у листопаді 1945 року [6, с. 114]. За бойові заслуги Олександр Терентійович Гончар нагороджений орденами Червоної Зірки, Слави III ступеня, трьома медалями «За відвагу». У 1946 році письменник закінчив філологічний факультет Дніпропетровського університету (зараз – Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара). Жив у Києві.

Незвичайно склалася на війні Григорія Тютюнника. В бою під Києвом він був поранений. Після лікування повернувся на передову. Воював на Центральному фронті. Влітку 1942 року потрапив у ворожий полон. Зумів втекти і пристав до партизанського загону, що діяв на Кіровоградщині. Поранений наприкінці грудня 1943 року Григорій знову потрапив у полон, звідки втік через 4 місяці (у квітні 1944 року) і приєднався до партизанського з'єднання «За Батьківщину», командиром якого був В. Кокін. Це з'єднання воювало на території Чехословаччини. Після чергового поранення у квітні 1945 року Г. Тютюнник був комісований і повернувся до Харкова. Тут наступного року він закінчив університет. Після цього переїхав до Львова, де займався педагогічною діяльністю, працював у журналі «Жовтень» [5].

Швидко закінчився бойовий шлях Дмитра Білоуса. Під Білою Церквою його було поранено. Лікувався він у Красноярську. Після комісування, переїхав до Москви, де працював на радіостанціях «Радянська Україна» і «Партизанка». Тут він вів передачі для людей, що жили на окупованій німцями території.

Писав вірші для партизанських листівок. Після закінчення Київського університету працював у столиці України [3].

Студбати́вець Данило Бакуменко пов'язав своє життя із армією. Він воював не тільки з гітлерівцями, а й їх союзниками – японцями. Починав службу розвідником. Пізніше служив військовим журналістом, політпрацівником. У 1952 році закінчив Військово-політичну академію [2].

Не дивлячись на поганий зір, пішов на фронт Сергій Мушник. Після виходу із київського котла він бив ворога на Калінінському і Сталінградському фронтах, визволяв Крим. У 1955 році С. Мушник закінчив Літературний інститут імені О. Горького. Повернувся до Харкова. Жив у знаменитому будинку «Слово», побудованому у 1920-х роках спеціально для письменників (звідси і назва) [13].

Студбати́вець Михайло Пилипенко пов'язав своє післявоєнне життя із Свердловськом (зараз – Єкатеринбург). Після другого поранення він лікувався у цьому місті. Комісувавшись, працював на Уральському заводі важкого машинобудування, а з березня 1944 року був переведений на відповідальну комсомольську роботу. У 1948 році закінчив історико-філологічний факультет Уральського державного університету (зараз – Уральський федеральний університет імені Б. Єльцина). Після закінчення вишу працював у молодіжній газеті «На смену!» Пісня на вірші М. Пилипенка «Ой, рябина, кудрявая» (офіційна назва «Уральская рябинушка») є перлиною російської пісенної культури [1].

Але не тільки письменницькою діяльністю займалися студбати́вці.

Юрій Бухалов навчався в авіаційному інституті. Але згодом став філософом. Він захистив докторську дисертацію, у 1982 році йому було присуджено звання професора. Останні роки життя Ю. Бухалов очолював кафедру філософії Харківського національного університета імені В.Н. Каразіна [4].

Дослідженням в історичній науці присвятив себе Аркадій Епштейн. У 1988 році він захистив докторську дисертацію [16]. Будучи до останніх днів

свого життя людиною енергійною, А. Епштейн піднімав питання про необхідність збереження пам'яті про події війни, про людей, що пережили те страшне лихоліття.

Отже, бійці Першого Харківського студентського батальйону зробили гідний внесок у Перемогу над нацизмом. Більшість їх склали голови на полі брані. А ті, що повернулись додому, закінчили вищі навчальні заклади і залишили помітний слід в культурі та науці не тільки нашого міста, а й України і навіть світу.

Література

1. «Люди города»: Михаил Пилипенко — свердловский поэт, автор текста песни «Уральская рябинушка». – URL: <http://www.ekeburg.ru/news/2/50887-lyudi-goroda-mikhail-pilipenko---sverdlovskiy-poet--avtor-teksta-pesni-uralskaya-ryabinushka/> (дата звернення 29.04.2020)
2. Бакуменко Данило Олександрович. – URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Бакуменко_Данило_Олександрович (дата звернення 29.04.2020)\
3. Бурбела В. А. Білоус Дмитро Григорович // Енциклопедія сучасної України : у 30 т / ред. кол. І. М. Дзюба [та ін.] ; НАН України, НТШ, Координаційне бюро енциклопедії сучасної України НАН України. Київ, 2003. Т. 2 : Б — Біо. С. 835.
4. Бухалов Юрій Федорович // Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; редкол.: В. І. Шинкарук (голова). - Київ : Абрис, 2002. – 742 с.
5. Герасимова Г. П. Тютюнник Григорій Михайлович // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2013. Т. 10 : Т — Я. С. 194.
6. Гончар О. Щоденники: у 3 т. Т. 1: 1943-1967 / Упорядкування, підготовка текстів, ілюстрованого матеріалу та передмова Валентини Гончар. Київ: Веселка. 2002. 458 с.

7. Гончар О.Т. Людина і зброя. Б.м.: «БУЛ», 2017. 382 с.
8. Гончар О.Т. Циклон. – URL: <https://libcat.ru/knigi/proza/klassicheskaya-proza/253289-116-oles-gonchar-ciklon.html#text> (дата звернення 29.04.2020)\
9. Гончар Олександр Терентійович – URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Гончар_Олександр_Терентійович (дата звернення 29.04.2020)
10. Дьякова О.В., Середа О.П. Історія Харківського обласного військового комісаріату: Історичний нарис. Харків: ТОВ «Оберіг», 2009. 108 с.
11. Зайцев Б.П., Мигаль Б.К., Посохов С.І, Харківські студбатовці. Харків: Бізнес-Інформ, 1999. 68 с.
12. Как все начиналось: история Харьковской общеобразовательной школы № 36. – URL: <http://school36.cc.ua/history.html> (дата звернення 29.04.2020)
13. Мушник Сергій Михайлович // Українська література класичних та сучасних письменників. – URL: <https://www.turkaramamotoru.com/ru/Мушник,-Сергей-Михайлович-1091821.html> (дата звернення 29.04.2020)
14. Письма Евгения Пакуля к Доре Моисеевне Штурман (Шток). – URL: http://samlib.ru/s/shturman_d_m/pbsmazheni.shtml (дата звернення 29.04.2020)
15. Стахов А.П. Мой отец Петр Стахов: О подвиге харьковских студбатовцев // «Академия Тринитаризма», М., Эл № 77-6567,
16. Эпштейн Аркадий Исаакович // Почесні члени Харківського університету. Біографічний довідник / кол. авт.; гол. ред. В.С.Бакіров; заст. гол. ред. С.І.Посохов. – Х.: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2015. – С. 106-107.